

Արդէն տարւոյս սկիզբէն ամէն արեւելա-գիտաց եւ ուսումնական հաստատութեանց հրաւեր գտացով ըլլալով ամէն կողմանէ արեւելալից քաղաքներէն: Յիշատակութեան արժանի եմ ի մէջ այլոց Օսմանեան Վեհշ. Սուլթանի ներկայացուցիչն համբաւաւորն Շէյխ Մուհամետ-էշ-Շինվիթի Մետնայքին, որ հին արաբական լեզուաւ ճառ մը պիտի արտասուէր ստանիկ մատնագիրն Միժիհաստ զոյր: Իսկ Պարսից Շահին ներկայացուցիչ է Կ.Պոլսոյ պարսկական դեսպանն Մոհսին Իսն: Տէրութիւնն իւր կողմանէ ճանապարհի ամէն դիրքով թիւն հայ-թայքի մէջ, պնդալ որ ճորովորն ամէն անդամներն տէրութեան ամէն քաղաքներէն Սորոհով երթնալու շղթիկաւաց գնէն 50% զեղև աւնին. իսկ ճորովոյ միջոցն ամէն շղթիկաւոր ձրի է Իրեւնց համար:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀՆՏԱՅՈՑՏԻՔԻՆԷՆ ԵՆԻՆ ԵՍ ԹԵՄԿՐԵՆԻ ՎՐԱ

ՈՒՄԿՐՈՐԵՆ ՄԱՅՅՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆ

18.

Ե. ՍՄԲԱՏ ՍՊԱՐԱՊԵՏ

Տարեկիցն եւ Օրինաց մատուան:

Ս. ՏԱՐԵԳԻՐԷ

(Բ-Յ-Ն-Ն-Ի-Ի-Ն-Ն)

ՍԷ՛ր:
Ի թուին Ո՛վն, էաթագաւորն Լեւոն զՍմայր իմաստութեամբ, զի առաւ պարզեւթ խոտամարհանցն. եւ նոցա շարին զըսու շատ զորք: Իսկ անմարտն է ի կշիռն եւ ամբարանն, եւ յետ աւարտն կնիք ի հնազանդութիւն:

ՍԷ՛ր:
Ուներ ի մտի (Լեւոն) զպարսկ լաւորներուց, զոր անարժեպ էին ընդ զայս կիկիկներուց եւ ընդ այլն Ռուսիներուց, զեթ երբեմն Ռուսիներուց, զիս շար շէթնութեամբ փնտել զնեւոն նոցա, եւ իտէր ընդ շէթնութեամբ՝ որչ Օ՛վնն, քան աւարտն մտաց նորա, սակ. կամար մտաց կապարտութիւն սիրոյ ընդ ընդ, սակ զհարգութեամբն իմ զփիկն ի փութիւնն աւար որչ որչ:

ՊԷ՛ր:
Էաթագաւորն Լեւոն զՍմայր արեւտարն եւ իմաստութեամբ. քանիք... առաւաստուր գարգիւց եւ խոտամարհ հուանիցոց զտանս յիշխանացն, եւ նոցա քաջն իմ զքրտնսն է զհեծերն, յոր եմուտ քաղաք զորութեամբ... Է՛ր որք ի կշիռն էին կայնն աւարտն ինչ, եւ սուսուլ զպի եւ՛ կնիք ի հնազանդութիւն:

ՊԷ՛ր:
Խորհրդ Լեւոն իմաստութեամբ փնտել զնեւոն նոցա... իտէր ընդ շէթնութեամբ քան աւարտն մտաց նորա: Կամք էն իմ (սակ) ամէն ընդ ընդ կապարտութեանցն: Է՛ր որք զըսուսը երբ իմն Ռուսիքն զփիկն իմն կնիքն սիրոյ քոյ երեցարուն զհարգութեամբն ընկալու զամբն եւ աւարացուս: Է՛ր սպա ի քաղաք Տարսն պատրաստցին պրեւո հար-

թոյ Օ՛վն: Է՛ր պարն շէթնութեամբ ընկալու զամբն եւ աւարացուս էնք: Է՛ր ի քաղաքն Տարսն առի՛ցն զպրեւո հարսնացն, եւ կնիքն շէթնութեամբ աննայն տարն եւ զաւարտն Տարսն: Գայթմաթագաւորն Լեւոնկաւա զնոս, եւ էաթագաւորն աւանց կուսույ: Ի՛ր շէթնութեամբ ի բանտ մաւնանիքն, եւ սպա շէթն, եւ նմ շատ կնիք, եւ ընդունըն զնա սիրով: Է՛ր նա ծառայեր նմա հնազանդութեամբ:

ՍԷ՛ր:
Ի նոյն (Ո՛ՒՐԻ) ամի ժողովաց թագաւորն Լեւոն շատ եպիսկոպոս, եւ Երէկ կամեղկիտ զՏԵՐ ԳՅՈՒՄՆՆԵՆ Սոյս կայննոյանն, որ էր այր իմաստուն եւ առաւ եւ սեղանով արքայակերպ, խնարհ որտեւ. եւ անպա՛ւնչք անմամբ, այլ ի հոգեւոր անփոյթ: Չառաքինիտ յոյժ սիրել, եւ ոչ հրապարակը զմտաս կարգաւորաց: Շննանը էր եւ տան յարգարչը եւ պիտոյնց պարաստի յոյժ գովելի: Գակեաց յեկեղեղական սպասուց բազում անօթոս ոտկեղենս... Ս՛յլ գրեքն շէթնութեամբ կարի ամբարցոյ: Է՛ր զմէն կնիքն աւ ինքն զտնութեամբ զարձոյց:

Կնիքն աղբնը թ է այս կերպիւ նոյն Ռուսիներուց պատմութեանն քաղաք ըլլան նաեւ յաւարչ կրկու օրինակք:

ՊԷ՛ր:
Եւ Գայթմաթմանակի յաջժողն պարն Թուրոն կար բաշնութեամբ եւ պահը զըսու իմաստութեամբ Տարսն, որոյ տիրը զորութեամբն Աստուծոյ, եւ անտաննացա Սեւաստո Մոսոյ եւ Անուարոյ եւ Վահայքն: Իսկ եղբայրն նորա պարն Միշն էր այր շարաբարչ, իւրեր որ առնէր զպարն Թուրոն, եւ յարձոյց յինքն այլոս օմնաւ օքնական իւրոյ շարութեան: Է՛ր որ 4 Էմն երկուքն ի յոս ի մէջ Մոսոյ եւ Աւանոյ, եւ կամը Միշն զար իւրտարչ իւր անը կատարել եւ աղանէ զեղարան: Է՛ր պարն Թուրոն գիտաց, եւ կալու զպարն Միշն եւ առնի իշխանացն յինչ իւր զնա. եւ եւ նմա շատ սոխի եւ արեւոյ, ձի եւ ջրի, եւ եմաւ նա յերկրէն, եւ այլ շար շարս փոխարեն նմա: Իսկ նա զնայ առ սուլթանն Ղալպոյ Դուրտանն, եւ եմուտ ի ծառայութիւն նորա: Է՛ր նա նմ յղեւորս եւ զգաւաւան նորա:

Էաթագաւորն Միշն օքնութիւն հնչել ի Հալպոյ պրեւոն, եւ եմուտ յերկիր կիկիկներուց, եւ տիրապետաց իշխանութեան կերօքն իւրոյ, եւ զիւր հակառակսն Բուլի, եր ի բանտ, եւ Բուլիւ իւր անպիտոքոտնա ստանալով արք զնոս: Է՛ր յաւ բանդի եւ սուլթով եւ արեւաստի ի զգնացաց անմարցն: Է՛ր էր այր զպատմամոս եւ շար եւ անպարճ, եւ ստիկն զնա ամենեքեան եւ քանկելով կախել ի նմանն: Բայց ար ժամն զըսուներն սոխի:

Իսկ յետ օքնի ամի տէրութեան պարն Միշն, իշխանը նորա սպանել զնա ի նորաչն զապար Սեւ փան շար բարսը նորա: Է՛ր առաքին ի Պապականն եւ բերնն զուսպ որչին Սուրճաննի գլիուրնն գնը յաճուս, զը անդուն-

աննաց, եւ շէթնութեամբ անմար եւ զաւարտն եւ աննայն աղիւրք ի Տարսն, եւ թագաւորն Լեւոն կալու զնոս. եւ աւարտել էաթ զի արարուն աննայն մարտի (Ապր արմարեղ) ի բանտի, եւ նմ յա զերթայս քաղաքն, եւ պատմով ընդունըն զնա, եւ նմ ծառայել նմա միմաստութեամբ:

ՊԷ՛ր:
ՊԷ՛ր. Ռուսիներուց:
... Է՛ր այր խորաքեւտ եւ իմաստուն եւ առաւաստեմեւ, սեղանով արքայակերպ, եւ խնարհ որտեւ. եւ անպա՛ւնչք անմամբ, եւ ի հոգեւոր անփոյթ: Չառաքինիտ յոյժ սիրել, եւ ոչ հրապարակը զմտաս կարգաւորաց: Շննանը էր եւ տան յարգարչը եւ պիտոյնց պարաստի յոյժ գովելի: Գակեաց յեկեղեղական սպասուց բազում անօթոս ոտկեղենս... Ս՛յլ գրեքն շէթնութեամբ կարի ամբարցոյ: Է՛ր զմէն կնիքն աւ ինքն զտնութեամբ զարձոյց:

Կնիքն աղբնը թ է այս կերպիւ նոյն Ռուսիներուց պատմութեանն քաղաք ըլլան նաեւ յաւարչ կրկու օրինակք:

ՊԷ՛ր:
Էաթագաւորն Լեւոն զՍմայր արեւտարն եւ իմաստութեամբ. քանիք... առաւաստուր գարգիւց եւ խոտամարհ հուանիցոց զտանս յիշխանացն, եւ նոցա քաջն իմ զքրտնսն է զհեծերն, յոր եմուտ քաղաք զորութեամբ... Է՛ր որք ի կշիռն էին կայնն աւարտն ինչ, եւ սուսուլ զպի եւ՛ կնիք ի հնազանդութիւն:

ՊԷ՛ր:
Խորհրդ Լեւոն իմաստութեամբ փնտել զնեւոն նոցա... իտէր ընդ շէթնութեամբ քան աւարտն մտաց նորա: Կամք էն իմ (սակ) ամէն ընդ ընդ կապարտութեանցն: Է՛ր որք զըսուսը երբ իմն Ռուսիքն զփիկն իմն կնիքն սիրոյ քոյ երեցարուն զհարգութեամբն ընկալու զամբն եւ աւարացուս: Է՛ր սպա ի քաղաք Տարսն պատրաստցին պրեւո հար-

գաղ առարկայ թեևն իւր պարն Բաղուբան: Եւ եկն Ռուբեն տիրեալ Տարեկեան իւրոց: Իր նա քարեմտ, առառ, տեղեւնաք զեղեցիկ: Եւ ի զնաւորութիւն արեւ եւ արջ եւ նեառն: Եւ սկսաւ տալ գարգիւս ամենեցուն առաւատպէս: Եւ էառ զգանն պարն Սէջն: սկսաւ սիրել ի պէտս եւ յանպէտս, եւ առառ սեղանով առաւտընք զտիրո իշխանացն: Եւ որ Գ արար պատեւ իշխանացն եւ շարժուցաւ ամենեցուն վասն երաստեացն զոր արարն նմա: Եւ սպանին զՏրեղայն իւր եւ քրն զնա ի տը նորա:

ԺԱ. Յետ մահուան Պատմեցի բրինձին շատ իշխանք եկին յԱրարտիւն ի ժառայութիւն Թագաւորին Լեւոնի: Եւ այսպիսի խոչնդ իշխանք եւ քաղ զորք եւ առառ պարգեւք եւ ընդարձակ սեղանով զամբ յարար կապէր ի կռիւ: Որ եւ զիգեր քարապետ վարեր զժշմարն: Չի առաւ ճանապարհ հրեւիս, իրէնի գտան թագաւորին Լեւոնի, եւ ստանա զպայտն: Եւ զտրդն երթաւ Ալայանն իր հին տաղը Հռոմոց, նեղեալ անկապցոյ յոյժ, առկելով ի նոցան իբրորոյ յարեւ զերկիր նոցա: Եւ այս զնա քարութեամբ կայր ի մէջ թշնամացն իբրեւ գտարչան անպարկեւր: Եւ սիրելի էր Հնաւորաց եւ մարմարաց:

Կարծեմք որ մինչեւ ցայր ի մէջ բերեալ օրինաներէն տեսնուցեալ թէ անհին չէր իւր որ Տարեկեաց միայ մասին վրայ զրեցիք եթէ պատմական եւ թէ բանասիրական Տայեցմամբ: — Ընդ Հակապատին այսուհետեւ բերուել օրինակներն իր սիրին մեծ ծանրախուժութիւն ունեւալ, նախ զանասիրական կամ ըզուր Տայեցմամբ, վասն զի ճիշդ ասվորէն են բոս ամենայն զուարճանութեան բանսին, եւ սակաւ մի յետոյ զպատմական Տայեցմամբ եւս, որովհետեւ Հեղինակին ժամանակակից դէպքերուն վրայ կը խոսի, զորս իւր անձնական տեսութեամբն ի գիր կ'աւանդէ:

ԺԲ. Յետ մահուան Թագաւորին եւ սպանման նպատակ Առաւել մեռաւ, սպանուալ Ազրախ, եւ զտառ իւր եղբայրն Առաւել այր իմաստուն եւ աստղաբաշխ: Երբ օրոցսաւ առ բարձր զորք, եւ Առաւել թէ սանէն ի կէտ վարդէն զերկոյն կարծեաւս, եւ զգուտարն նոր ի կուսութիւն յոյ կամեց, եւ չհանգստի ի հետն առջին: Իսկ պարն կուտարեկն պայն զի ինչքը իր իմաստութեամբ անցոյց զաւաւրդն: Եւ իր Բարդուէ ետս եւ վեպոյն Տարի՛ որ այս ամեն տարի հեծել ի ժառայութիւն չորս հարեւր մարջ, եւ զին գտնայր Գուտարեկ սանի՛ նա քրեղեցիք:

Եւ սուրբանին խոչնդով թէ կեկիկար մտեւ որ ի, առնում էր ուղի՛, ապ թոյլ երթամ յայլ զից ին իրկի բանում, զնոց շատ զորք եւ էառ զիգեկպն եւ կորոյր զայնոր սուլանն. անոր ի Արզրուսն, եւ զայն այլ էառ: Ապ որդեգրեալ անոր, եւ երեկ էառ զՄկրտիկ եւ զխարեղք եւ զՉիլիւմազն եւ զԱրիմ եւ զՏրոյն եւ մինչ Եփրատ կարէ գամնն միջք. Տայեց որ ելաւ ետս: Սորոյ սուլանն Անթափայ տիրոջն ի յօգն, եւ չկարաց իր անել:

Ի սորս տերութեանն ելաւ Թաւթարն Համբուն ու մայն, որ կու զայր ու կառնայր զերկի իմարաստանն, զգրեղին ու զայրաքնն, եւ երկ մին ի խորացն: Եւ խաղարեաց զխորազմ Հանջ տարպալիկ եւ վախոց. որ զնոցին անպան ընդ Ջահուսն մեծ գետն եւ նստան ի վերայ գետապինն, եւ յուծեց յիւրեանք զամեն երկու գետամեջն՝ որ եւ ընդ Ջահուսն եւ ընդ Գեհնն ի մէջ: Եւ ինքն խորազմ Հանջ կայր զնա ջրած ի վերայ գետին, եւ կարծ էր զխորասան եւ զին մեծ գետն կարէ՛ յայս դեհս փրկել: Եւ Չինկիլ խանն որ զլուս իր Թաւթարուն՝ կայեաց ի վերայ նաւ:

Երով Խորապանն ու անցաւ ընդ Գեհնն, ու երկէ էառ զմեծ քաղաքը Սիբուսն ի չորս օրն, եւ ի չորս տարին չկարաց աւերել: Գան զի Սիբուսն ի թուրք լծուր Գեր քաղաք ասէ: յերաւն որ զեր էր եւ մեծ:

ԺԳ. Պարն կուտարեկն պայս ժողովեաց զամեն եկեղեցականն եւ զորն Հայոց եւ ասոց թէ Պարտուպ, զուք գրեալ թէ ինչ ներգութիւն գտե զարեւելս ու զմեր պարտն յեւանացն, եւ Առաւելով ինչս ի յայս բերի, ու մեր պարտաւորաւոր կարգանն նոսա: Ամենք իտրոյն երեքք որ մեջ կարան բերեմ. զի ես ուղեմ որ իմ տանն եւ իմ որդւոցն անպարտութիւն աւանդ: Եւ ասինն իտրոյնեացն շատ օրեր, եւ Տայեց պատեհեցին որ քան ի յայլ տեղաց բերն զԱռաւելոյ բրնձին որդի զԻրկիպն. զի ի մտաւ եւ եւ լաւ կարէ օգնել սրից ի մեր ամեն կարիք:

ԺԴ. Եւ այսուրջ յայս շարեցաւ դիւանան բարկութիւն ի Թագաւորն Չապու, եւ ուղեց երթալ տեսնուլ զի որ մայրն յԱպրիլուն բերցն ի Սեւեկիս եւ զնոց: Եւ իւրեղեցաւ ընդ թագաւորն եւ ընդ ամեն Հայք, Եւ պարն կուտարեկն ժողովոց հեծել, ու զնոց իտաւ առաջին Սեւեկիպ, Եւ Սոպիթարն վանաց որ շատ կու ծախարար զինք Անեկկիս, ու կու վախեալ ի յԱռախն սուլանսն, նա ուղեց տալ զերպն Թագաւորն ու սեր ունեւալ ընդ Հայք: Եւ Գրեք ինքորանն ան կերպով ետեւ աւել Սեւեկիս Թագաւորն եւս մեջ, մեք չկարեմ անել ընդ իւր գուտարն թէ լել ի բերեա. ապա մեք կու երեւք. հոգք առք զերբուն ու զինք: Եւ այս ցեղ առին զԱնեկկիս ու զԹագաւորն:

ԺԵ. Յայս առաւոր մտաւ Թաւթարն ի Հռուստ, նա սուլաննին մայրն էառ ինք գուտարն եւ փոխաւ ի կեկիկար: Եւ Թաւթարն յարկոց ի հետ ի Հէրուսով Թագաւոր թէ Յուր զգուտարեկն, թէ չէ՛ քո ամեն սերն որ հետ մեք զբի՛ նա սանէ: Եւ վախեցին որ Թաւթարն Քայ խորազմ ժողովոց հեծել, մտաւ ընդ Պարպատնն խառն ի վայր ու այնքոց զամենն եւ Թագաւորաճայրն պարն Պարտուպն ու Երմաստ գուտարեկն եկին մտան ի Տարսուս, եւ Թագաւորն իր հեծելուն կայր Առաւել: Իրան (Ինուսի) ի գարտն հետ գետն, զերեցին զամեն երկիրն եւ կեցան զեց օր, եւ ապա ել անին որ երեկն ընդ Կուկիկ կայանն: Թագաւորն հեծելով ի հետ ել, եւ Թագաւորաճայրն եւ Երմաստ գուտարեկն, եւ Տայեցն ի տեղ մի՛ որ Սայտառ անէ: Եւ կարանն անթիւ շատ ի յետ. մեք զիգալ ու Առաւելով խաղարեկաց եւ փորորելով վարեպա ինչիկ Պուտարեկ:

Եւ յետ այլ մէկ տարւոյ, ի թուին Ուլուպարն շատ ժողովք, ու եկին մտան ընդ Կուկիկ կայանն երկու Տարեք եւ վախեցն Տայեք մտք, եւ բարբ պատանեց զՏարսուս, Թագաւորաճայրն եւ իր Երմաստ գուտարեկն մտաք ի Տարսուս: Եւ եթէ զամեն ներգութիւն բանաց ու զինկն գրեալ էաք նա կարի շատ ինչ էր Տայեց որ ի ջրնին գետն ու ի ջրնին աղէ նեառնեկէ մի փոքրոցն զպարտու: Հապք մեռան յերկուց կողմանց, բայց ի զուղեմ Տարեկապատեկ զի ունեաց ընդ ներքս աղէկ Գուտարեկ Երմարք:

Եւ ապա եկն զեպանն ի Թաւթարն՝ որ թու զին կամել, նա չեաք ի լուր, վասն զի զքաղաքն առած ունեին, Եւ պայր որ շատ ի նոցայ Առաւելոս ի թրթրոտնայքն զանին եւ յայն փանն, որ նոստայ էր սուլանն յախմանն ի բերն կայրուտանն ու կը իւրեք, լոկ սասոց Բովս քալս, ու մեռաւ: Եւ ամարանն որ վերայ Տարսուսու կային, երբ լսեցին նա ի վերայ մտան ընդ Թագաւորն, ու ուղեցին զՊարախառ որ սիրով ի

տակ երեւոյին. եւ թագաւորն երես, որ երես ու գնացին: Եւ չեաց յիմացել զուրաւանի մահն: Թեա երկու տարւոյ զորացաք զՊրականա: Եւ ընդ կանգն Սասանոյ մը որ պարսկացի քանչիւն, զի որպէս ի վայոյ մըր կացին կարծի մը անմեղն չիկաւ. երբ որ սենն եկաւ՝ նա ի քանս որ պիտի եւ յերկն չկողար: Եւ երես անկ այնարչ մեկ ծով: Եւսմ ժամն որ երես չարեր չազար մարդ անկ որով պատկին, եւ իրանեղջ սասակեցան: Ըստ պիտի էաք այրել իւրեանց թէ չեաց երգուան: Եւ

Ինչպէս ի վեր անոր նշանակեցիցիր, Տարե- զորց ճնացայք մասն սկսեալ թաւ 21Է, — 22, Ի գիր անուանւած է յայլմէ, որ (յաւ Վերսն Վ ի) է՝ Պապական տէրն ՚չպի՛ն՝ ինամեղեաց զարմին Սմբատայ: (Տե՛ս Բարդուղէայ, 1876, էջ 319.) Սոյն մասին մէջ յառաջ բերուելու յարմար օրինակ չգտնուե- լով, օրինակաց շարքը կը քանչիցը Տետեակայ զրուցով՝ որ ի վերջ գրուեցան յաւելուած է:

Ժ.Օ. Երիտասարդ մի կոյր, հոթն ամ էր՝ որ կոյր ի երես աչք: Գնաց անկա. առքեւ կու- սին Ըստուածածնին, եւ լայլ կը բռնչեցի: Դա ընդ առաւտն յայտնի երեւեցաւ. Ստուածածին, եւ կոյրը զնա եւ ասոր. Գրեցոր Գրեցոր, էր կու յառ. յորժամ կուրացար զու, էր չկիր առ իս որ բռնչեալ էր զքեզք. եւ նա ասէ. Ոչ գիտե՛ի զպահ թո: Եւ եր տարը Կոյնն զննէ, եւ ճեղ- քեաց զժամբերէնք, նոր պտուղ չինաց, եւ կա- լեալ փոքը լի էր զնչքեր՝ սոյնց զգեղորն յաչքն: Եւ առ ժամայն բռնչեալ, եւ տեսաւ յայտնի զուրք Կոյնն ծիրանագեօտ, եւ երկու Տեղալեք առաքի: Ինչ անցար որ տեսաւ էին զնա յառաւն թուկանի, եւ այժմ խառնակն եղեւ, եւ ամենայն բնակից ջարգեցին եւ զառապին տե- սան, եւ գոհութիւն տուին Ըստուածոյ օրջնելոյն յախտեանս. ամեն:

* * *

Կը պատշաճէր որ ասո՞ր քան սովորութեան՝ խոսիցը գրութեանս ուսմիցը մասին անյոյ վայն: Բայց այ այժմ՝ զանց անելով՝ կը թողուց մինչեւ Էստատիս վերջն: Բայց այս բաժնից չիսկամ՝ Չարկ կը Տամարիցը մեր տեսու թիւնն յառաջ բերել այն ինչպիսի վայն, զոր յառաջագոյն (12) յիշատակած եղաւ, թէ արդեօք Տարեգիրքս սկզբնաբար Չայրերէն գրուած է ե՞րբ է նախ օտար լեզուս. գրուելով յե- տայ Չայրերէնի գարնուած:

Տարեգրաց յորինու երան կերպ, — քաղցով այլ երբոր պատմութիւններէն եւ անոց լեզուն առ ասլաւ մի ռուսացիւն նոր գիրք յերես տեսնելն, — չաւա- նաբար արկի տուած է Սմբատայ Բարեխոյ կոչելու զանձն, որպէս թէ այլոց ի դուրս որ լեզու շարագրածն ինչ ի ուսմիցըն բարբառ թիւնն լայն էր քնակն եւ պատշաճ մեղութիւն Բարեխոյ բառին, որ եւ բազմց բնուանի եղած է: (Տե՛ս յառաջագոյն Բազմա- ճիւղ, 1876, էջ 319.) Այստե ասմանք միայն ճարք բար փոք Բարեխոյն անուանել զՏարեգիրքն, բայց ոչ այնու մտքը որով կ'իմանայ Ըստնագրութեանց Վարդապետն, որ այդպէս կը գրէ:

«Պապական Ուսման Թարգմանչութիւնն որ արտա- սիւսան՝ քարին՝ իմանայ թէ զպատմութիւնն (չՏարե-

«գիր») զորմէ քանն է, Սմբատ շարագրեաց Չայրերէն: Թե- «պէտ եւ երկրորդական ասմանք թարգմանութիւն քանն: «ընծայք զիմաստ շարագրութեան, այլ բնոյն խոսու- «րեցուցանել զայն սաստար յիւրմէ բուն նշանակու- «թիւնն: Եւ ոչ իմանայ Սմբատ զնրկ իւր երէտ կար «յտար բարբառ իս ոտար Բարեխոյն: Էջ 1, որպէս է: «Էջնմայն: Ետայտնի է օտարաբար բարբ մասին ինչ մե- «րոյ աչքն, որ զկապիութիւնն նախապատու ազգայն «իրականց եւ օրնաց զնէ, որ եւ Խոսեալով զիւրոյ աչ- «քն զԲարբառ սիրէ զարկ օտարաբար ի կողմին Չայ- «րերէնք Սմբատայ, կանչեալով յարն Սիմեղիականին «սժողո: Եր մի ի գլխուսը նաւաւորացուսը որ յասն- «սիւնն նաւը իտալականց եւ առՏաստակ արեւմտեան «վաճառականաց: Տո՛ւնն Սմբատայ զարկ ինչոցը «քաղցարին յայնմիկ, եւ իմամութեանն խառնեալ ընդ «արեւմտեայք զքրիստոսեանց, խորք դիւրեալ Խոսեալ- «աւորայն Բարբառ իւր եւ զարկ զարկանաւան կամ «այլով բարբառով, որոյ ցաւակն օրինակց արք եւս տե- «սանին յիշխանաբար աչքն մերոյ զարկեալն միկն «քրիստոսեկը Եւրոպոյն: Սմբո իրն չէ ընդ անտեղ ան- «նեւնն երեւոյցով թէ եւ Սմբատայ Տարեգիրքն այսպիսի «ասմ՝ Տարեգիրքայ վիճակի շարագրութեան արեւելի- «սով բողջիւնէ, իս ոտար Բարեխոյնց — էջ 1: (Բա- «նագրան, էջ 17, 18):

Արդէն յառաջագոյն (12) յայտնած ենք թէ ան- տեղի կ'երեւայ մեզ այս կարծիքը, եւ թէ կը զարմա- նանք որ ինչպէս կարող եղած է ճմտա Վարդապետն պաշտպան կալ նոյն կարծեաց, որոյ պատճառարարու- թիւնն անհնէն կը գտնենք:

1. Սմբատ սկարբ, կ'որէ, դերեւաւ մտաւան զազգայն բարբառ իւր . . . » եւ ի Տաստաութիւնն նե- լծարութեանն կը յաւելու: «Իբր ցաւակն օրինակց որք եւս տեսանին յիշխանաբար աչքն մերոյ Բարեխոյն միկն քրիստոսեկը Եւրոպոյն: — Բայց կարծեմ թէ ե վեր- յուսն ժամանակը ազնէ ճեռու. եւ օտար ազգաց մէջ վեր- թեալ անմանց վիճակն չէ կրնար օրինակ անուուիլ յՎ.Պ. չարու աչքին եւ արդուանց մէջ արդող իշխան վե- ճակին:»

2. Չնչք կարող բնուանի թէ զարդարատեանս պատշտեալ եւ Չայկական քանակի պարագապիտ մի, ե՞րբ է լինը յայնմ՝ մասնէ մերոյ աչքի, «որ մտապետայ սկի- յոյն աչքին զարբար սիրէ զարկն օտարութեանն ինչ լե- ջաւու. կը խօսէր իւր Չայ թագապետն, իւր օտարակա- ճեալ Չայ պատշտունտեաց եւ Չայ զօրականին ճեռ, որոց ճեռ բնականապէս ի Տանապարտեայ Չարագրակու- լեանս պէտք կը գտնուի, առաքելոյն ճարմաննին ընդունել, վերջոյ ճարմաննին տուլ, իւր կարգադրու- թիւննք Չարագրել:»

3. Ե՛րբ է իբր մտապետայ ի Սմբատ Չայրերէն, ինչպէս կարող եղաւ Չայրեանց այն Չայ պատմագրու- ղեանն՝ յորոց քաջած է զՏարեգիրք, եւ անոնցմէ քա- ղածներն թարգմանել յայն օտար (չարերէն կամ զաչ- ղերէն) լեզու: յոր շարագրեալ կը ճամարն նախ զնոյն գրուութիւն:

4. Ի՞նչ ինչ բնուան կամ ինչպէս մեկնելու է պատճառարարութեան վերջին Տաստածն թէ 2Է ընդ անտեղ անտեւնն երեւոյցով թէ եւ Սմբատայ Տա- րեգիրքն . . . շարագրեալ նախ յարեւմտեան կամ զարկ- րէն եւ արտար Բարեխոյնց է էջ 1: Թեպետ կ'ընայ այս Բարեխոյնց բառն պարզեւն իմ իմացով թէ շա- րագրեալն ի Սմբատայ յայնք թարգմանչութեան լայն: Բայց անարարարոյս այսու մտքը զբաժ չէ Վարդապետն, որով ճեռու ինչպիսի իսկ ի սկզբն ըստ է՝ «Սմբատ . . . իրեւ- նախ . . . եւ արտար Բարեխոյնց . . . մասնաւոյ որ յայնք թարգմանչութեան ճարմանքն քարոզելն Չայրական կ'իկեր թարգմանչութեան իմացովն կը կոչէ զանձն: Սպարդապետն ինչ որ յառաջ մտադաճ էր իւր աչքայնն: Չայ լեզուս, յանկար Չայրեան եւ Չայրերէնու իսկ եղաւ: Եւ նախ Չայրերէն լայնի կամ ի զարկեալն լեզու փո- փոխեան պիտի իր նոյնպէս ճարարութեանք կարողացաւ ապա ի Չայրերէն վեճան: Եւ իւր այս թարգմանչու- ղեան գտնուեցաւ. Չայ պատմագրաց սկզբնապէս ճեռ: Պիտի բուռն թէ երկու թարգմանչութեան ժամանակն մէջ շատ տարբեր անցած լայնով՝ նոյն միջոցն կ'ընա- ւանանէ: Բայց ամենայն կը ը անտեղ թէ Սմբատայ

1 Այսպէս կը կոչէ Սմբատ անձն ի Տարեգիրքն (յառն Ուել): Գրեցով Էրան Ս. Թագապետն Չարեան. «Իբր իմա- սնայք թէ զայ այս բնատուան եւ գիտեան եւ արեւ ի գրքն սկամ ի գիտութեան իսկ ի իմաս եւ ի պատմագրութեան, ս յճէր մի կ'ընէր իմաստագր եւ Չարեանց արարեցաւ: ս յորոց մի կ'ընէր իմաստագր Բարեխոյնց քառօրե ան արեւելեան:» Ենցայ զնոյն կը կրին՝ բաժնով: «Ի թեպետ Ուել ճմտա զուրեցողայնք Բարեխոյնց քա- ռութեան:»

պիս հրապարակական անձ մի իւր զինուորական եւ գեւ-
պանագիտական բաժանարարի գրասենյակ մէջ չէր կա-
րող պարագիւլ առ ուսման լեզու աղիտութեան, եւ ի ժամանակ
կրեանքութեան չիտացած լեզու սորիլի ի հասակի ծերութեան: — Մասնաւոր զի իւր բարձր
պայտանակը դրամաբէրէն ազատ ժամանակն լեզու լեզու-
ներու բառական էին իւր այլ գրարար գրասենյակներ, զը-
նուարարար օրինակ մասնաւոր, յոր կը պարտաւոր իւր կե-
նաց վերջին տարիներն, ինչպէս յետոյ իր տեւաներ: Եւ
այս ընդարձակ մասնաւոր եւ ի՞նչ բառական եւ հիմն ի վեր
ստացալիւ Շահապարեան Աղապարեան կարծեաց
խարիւղ շինուածքն:

Ե. Գոցիւայ զայլ աննայն անտեղութիւնս՝ որ
կրնային յառաջ բերուիլ, քանի մի խօսք ալ բանը
Հեկմ մը վայոյ, որոյ օրինակն կը յիշատակ ի հաստա-
տութեան իւր կարծեաց: — Մէջի կերեպայ թէ նաեւ
այսմ մասին սխալ ըմբռնում կայ, ի՞նչ է ուզուի որ
Շահապարեան Աղապարեան պատճառաբանութիւնն
զրուութիւն ունենայ, պէտք է ըսել թէ ինչ կը համարի
թէ Հեկմում (աղբայեղարար կեր իր կողմէ) գիրք մի
չարդարած է գաղղիներն կամ լատիներէն, եւ յետոյ
անիւր հայերէն թարգմանած: Բայց ինչ այսպէս է բը-
րտութիւն լայն իշխան վանականի գաղղիներն գրածն է
Թարգարաց բառական ընդարձակ (72 էջ մեծագիր օւ-
րագրով) պատմութիւնն, որ չի դիտարկ թէ ի հին Ժա-
մանակ երբեք հայերէն թարգմանած է եղէ ոչ, Հազիւ
ի կէս դարու թարգմանուեցաւ ի մեծն Հ. Մկրտիչ
Ա. Մ. զերեան, եւ աղբայեղարար ի Անեթիս (1842), իսկ
իւր (Հեկմի) ասկիտանն գրարար գրութիւնն է
Համառոտ (Տպիկ 10 էջ) ժամանակագրութիւնն իրու-
րեանց եւ իտալերաց, որ ապաւն է վերաիշխալ խո-
թարաց պատմութեան կից (Տես նաեւ Սիտուան, Յա-
նապարեան, էջ ԺԲ. եւ 337 — 339):

* * *

Ի վերջոյ երկու խօսք ալ յայտելուց Տարե-
գրոց վաւերականութեան վայոյ, տեսնենք թէ ամ-
բողովիտ Սիտուայի գրչին աղբայեղարար են, կամ թէ
բովանդակ գրութիւնն անարար են անվոյճի միա-
ցած է: Այս խնդիրն լուսաբերելու փորք նշուալ կը
մասնակարար է վեր անդ ի մէջ բերեալ Թ. օրի-
նակն: Այն օրինակին վերջին՝ ուր կ'ըսուի թէ է
«Քակեաց յեկեղեցական սպասուց բազում անօթս
սոկիղեն», խօսքն այսպէս կը շարունակուի. «Չպա-
հարան սրբոյն յասկոյ եւ յարձմեթոյ եւ յականց
«Պարզարած, զոր Տեր Ներսէսն յառաջ էր շինեալ,
«եւ յետոյ Տեր Գրիգոր Սպիրտոսն փարձմանցոյց:
«եւ գրեաց ի վերայ գերիտոյնց անուանան: Չմեծ
«խաշն սոկիղեն զպարուն Վասլին քակեաց. եւ հա-
«նաց զձով սոկի սուրբ նշանն Տեր Գրիգորիսի. եւ
«Լուս սկուսն եւ մարգարիտս շատ: Քակեաց զս-
«կիտեանքով սուրբ ասեպարտիոն Տեր Գրիգորիսի,
«եւ իր ակամբ եւ մարգարտով: Քակեաց զՉպարտ
«սրկվատ նափորտն Տեր Ներսիսի, որ ձոր սոկիով
«կարած էր, որ զիտ ձուլածոյն կանգնէր: Քա-
«կեաց զսոկիսն եւ զքարիսն եւ զմարգարիտն ի գօ-
«տայ սուրբ սեղանին, զոր շինեալ էր Տեր Գրիգոր
«Լուս զմեծ լուսակարն արձաթի զոր շինեալ էր
«Տեր Գրիգորիսի եւ կակեալ ի գրեթէ սրբոյն Գրի-
«գորի. քակեաց զկամարն Տեր Գրիգորի զոր շի-
«նեալ էր սոկիով եւ արձաթով եւ մարգարտով եւ
«ակամբ: Այլ մի վանն գրելոյս մեզ դեպք մեզ.
«զի չէ թէ է համբաւ լուսաց, այլ տեսաք եւ շո-
«տափեցաք ձեռք ի քակելն, եւ լուսաց ընդ այն
«վայելու թեան անդարդ մեան: Այլ զեբրդն...»:
Որովհետեւ այս մանրամասն ստորագրու-
թեան հետքն անգամ չի գտնուի ի Պատմութեան

Ուրբինեանց, որոյ՝ այսմ համապատասխանոյ մասն
առ երկ գրած ենք, յարմ էր գրեթէ անփոփոխ
առած է Ապարտեան, — ի հարկի պէտք էր հե-
տեւցընել թէ այս վերջինս իւր կողման յաւելու-
ցած է այլ մանրամասնութեան: Բայց ստորագ-
րութեան յետին մասն՝ «Չէ թէ է համբաւ
լուսաց, այլ տեսաք եւ շոտափեցաք ձեռք ի քակելն եւ
լուսաց», չէր ընդեր այս հետեւութիւնն հանել: Վասն
զի ըստ խորհրդածութեան Ալիշան Աղապարեանի
(Սիտուան, էջ 506, Ծանոն. 2.) «Յայնժամ սակա-
տեմոյ տոյոյ էր նա (Սիրտոս) եւ ոչ ի Հուսկոյն»,
ուստի շէր կարող ակնաստես վկայ բլլալ պատ-
մաւածին՝ ինչպէս ընկանարար եմթարդը կու
այս՝ մանուսանդ թէ որչափի կը յուզընէ խօսքն:
Թեպէտ այսպէս է հասանաբար կարող ենք հաս-
տատել թէ այդ յայտելուան չէ Սիտուայ. բայց
թէ ո՞վ եւ երբ յայտելուցած է, զայն դժուարին է
ստահանել: Վասն չի պակասութեւ բլլալու դժուարու-
թիւնն ոչ միայն չի նուազիր՝ այլ մանուսանդ կը
մեծնայ, Սիտուայի գրութեան վկայ յայտելուան
ընդն՝ Սիտուանն յետագոյն բլլալով: Այդ պատ-
ճառաւ նաեւ Ալիշան Ա. անորոշ կերպիւ կը գրուի՜.
«Որ յանուն Սիտուայի գրութեան պարբերաբար
ձուլ յանուարեակն»:

Այս ուրեմն օտար զրիւ ձեռն միստ է Տա-
րեգրոց այս Հաստածին մէջ. եւ կարծեմք որ ան-
տեղի շրջար կատկածելն թէ այս գիպաց մէջ պատ-
մահանն թերեւս յայլ եւս դեպք պատահած է:
Սակայն մակարեութիւն կամ կարեւոր միտքն է այս,
որոյ ստուգութեան կը կարօտի անդրազոյն եւ խո-
րազոյն քննութեանց:

Հ. Չ. Գ.

(Շարունակելի)

ԲԱՆԱՍԵԳՁԱԿԱՆ

ՅՆՈՒՆՆԻ ԸԼԼՈՒՈՒ ՌԵՄԲՈՆ
(ԳԵԼԱԵՐՏ)

Հարցոց մէկ օր տղան ծերուն,
«Ինչով նանել կրնամ անուն:»,
«Այս քու հարցում չէ դժուարին.»,
Ըսաւ ծերունկն մեր տղեկին:
«Երկու, երեք միջոց գիտեմ,
Կ'ուզեն յսել քեզի պատմեմ:
Պատերազմաց մէջ միշտ արի
Նիկի, անուն նանես քարի.
Դրաւես սրտեր ընրաւորաց.
Թէ դուն մեռնիս, բայց անմոռաց՝

Անունդ մայ
Նրկրիս վրայ:

Նրկարդ. եղիր դուն իմաստուն
Անխոնջ սրով գիտութիւններն
Կ'անմահանայ միշտ քո անուն...»: